

Jana Machačová, Jiří Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914*,

Opava 2002, Slezské zemské muzeum, 498 s.,
ISBN 80-86224-23-6

Koncem letošního roku uplyne pět let od chvíle, kdy Jana Machačová a Jiří Matějček podepsali v Opavě předmluvu k svému dílu, v němž předkládají „zvlášť odborníkům“ výsledek desetileté práce. Co na to odborníci? Těm jistě neuniklo, že úvodní kapitola práce nazvaná *Východiška a předpoklady výzkumu* končí povzdechem autorů nad nehotovostí vlastních stanovisek k výsledkům výzkumu. Proč prý tedy za takové situace psát nástin? Především prý proto, že žádný jiný vhodný – relativně moderní – neexistuje (s. 30). Modernost svého nástinu autoři, jak se zdá, spatřují v užívání aparátu moderních sociálních věd spojeného se sociologickou, sociálně psychologickou a kulturně antropologickou teorií (s. 27). Blíže však v úvodní kapitole nerozvedli, zda se domnívají, že aplikace sociologických teorií při analýze historických pramenů zakládá historickou sociologii. Za hlavní povinnost historického sociologa zřejmě autoři pokládají zaměření výzkumu k sledování vzorů chování. Svým způsobem je možno říci, že slouží autorům ke cti, že se snaží vytvářet vlastní metodiku, nezávislou na módě různých historických škol zahraničních i domácích. Nicméně se mi zdá, že vědomě či nevědomě se autoři českého nástinu při interpretaci pramenů přidržují ponejvíc toho, co kdysi doporučoval například Lucien Febvre. Ten už roku 1930 tvrdil, že zabývat se sociálními dějinami znamená dávat přednost studiu statistik, hromadným a obecným jevům, celým sériím faktů, ba dokonce banalitám před jevy zřídka kdy se vyskytujícími, výjimečnostmi a jednotlivostmi. Zároveň si však tentýž Lucien Febvre byl vědom všeobsažnosti pojmu „sociální“. Při vzniku slavného časopisu *Annales d'Histoire économique et sociale* se prý vyjádřil v tom smyslu, že slovo „sociální“ v názvu bylo zvoleno jako návěstí pro čtenáře, že půjde o pestrou škálu témat i zúčastněných vědních oborů.¹ I když se autoři českého *Nástinu sociálního vývoje českých zemí* asi sotva o podobné bonmoty slavných historiků zajímali, nepodařilo se jim, ostatně stejně jako dosud víceméně všem ostatním evropským historikům sociálních dějin 19. století, uniknout ze začarovaného kruhu obrovského množství pramenů vzešlých z historické existence společností tohoto století a omezenosti našich možností tyto prameny interpretovat.

¹ *Une école pour les sciences sociales. De la VIe section à l'École des Hautes Études en Sciences sociales*, (edd.) JACQUES REVEL, NATHAN WACHTEL, Paris 1996, s. 49.

Na bezmála pěti stech stranách svého nástinu bojují autoři s nebezpečím, že by vynechali něco, co s pojmem „sociální“ podle jejich názoru nějak souvisí. Je to však boj nerovný, protože „sociální“ problematiku nalézají prostě všude. Mezi historiky 19. století je téměř obecně přijímána zásada, že všechny prameny vzešlé z dějin státních a veřejných institucí, z činnosti státní statistiky, z dějin politických stran a hnutí obsahují materiály, které patří do oblasti sociálních dějin. A pokud jsme si vytkli za cíl nalézt vzory chování ve společnosti i v rodině, je třeba se obrátit i k soukromým archivům. Z každé autobiografie, deníku či korespondence, z krásné literatury, z novinových článků je nakonec možné „vyreparovat“ něco obecně platného pro celou společnost. Historik středověku Jacques Le Goff se v roce 1996 v rozhovoru s Markem Heurgonem vyslovil o metodě historické biografie, která, má-li prý splnit svůj účel, musí se pokoušet popsat jednotlivou osobu, aniž by ji vytrhla z její společnosti, z její kultury, z jejího kontextu, neboť individuum a společnost prý nejsou v protikladu, nýbrž v neustálé interakci.² Jacques Le Goff měl však na mysli uplatňování historických metod v biografii podobné jeho životopisu Svatého Ludvíka. Tato známá postava francouzského středověku prý při interpretaci pramenů historikovi unikala do té míry, že si byl Le Goff dokonce nucen položit čtenáře provokující otázku, zda Svatý Ludvík skutečně existoval.

Autoři českého nástinu měli při interpretaci pramenů jak biografii, tak autobiografii problém právě opačný. Jimi sledované postavy náležely do společnosti 19. století, ještě příliš málo vzdálené od současnosti dnešního historika. Měli by se bývali snažit co nejvíce uniknout nebezpečí, že při interpretaci pramenů soukromé povahy, zejména z druhé poloviny 19. století, se nelze vyvarovat předsudků doby našich pradědečků a prababiček. Je-li nástin určen odborníkům, měl by přinášet analýzy sociálních situací vycházející z pramenů a z odborné literatury a nikoli z představ zděděných po předcích. Odborník má bezpochyby možnost si srovnat tvrzení nástinu s výsledky jiných výzkumů a požadovat důkaz o výjimečnosti či obecnosti v českých zemích pojednávaných jevů. Například autoři nástinu se na základě svých výzkumů domnívají, že charakteristickým rysem životního cyklu středostavovského zemědělce či řemeslníka v českých zemích v 19. století bylo dědění profesí v rodinách. Jeden z předních odborníků na francouzské sociální dějiny 19. století, Jacques Dupâquier, ovšem pro Francii soudí, že podstatou přeměny francouzské společnosti v 19. století byly mezigenerační změny v profesní mobilitě, způsobené tím, že nárůst požadavků na nové profese byl rychlejší než přibývání obyvatelstva v produktivním věku. Geografická mobilita ve Francii té doby prý proto byla povytce mobilitou sociální. Lidé odcházející ze svého rodiště

2 JACQUES LE GOFF, *Une vie pour l'histoire*. Entretiens avec Marc Heurgon, Paris 1996, s. 257.

tam, kde našli uplatnění, ztráceli kontakt s povoláním i sociálním postavením svých rodičů.

Dupâquier odvozuje svá tvrzení ze speciální ankety, uspořádané ve Francii na přelomu 80. a 90. let 20. století ve spolupráci s francouzskými genealogy. Z civilních matrik bylo vybráno 3 000 rodin utvořených kolem roku 1800, jejichž příjmení začínalo písmeny TRA. Vytvořil se tím dostatečně reprezentativní vzorek francouzských rodin, jejichž další osud, pokud se týká profesí, sňatků, sociální mobility, byl pak sledován po celé 19. století. Anketa sice nebyla z finančních důvodů dodnes dokončena, ale její dílčí výsledky již byly publikovány.³ Můžeme se tedy seznámit s názorem Jacquesa Dupâquiera na řadu společenských změn, které pro případ českých zemí mohou autoři nástinu sledovat pouze z anonymních hromadných údajů státní statistiky či z jednotlivých zmínek v autobiografiích nebo z literatury. Tak ale nemohou získat dostatek údajů o podílu děděných a neděděných profesí nebo o endogamii, kterou Dupâquier ve Francii v 19. století považuje spíše za sociální než za profesní. V analýzách francouzského vzorku podniknutých v oblasti volby partnera při sňatku, geografické mobility, majetku a profesí obyvatelstva se mu jeví dva nejdůležitější přelomy v utváření společnosti 19. století. První „vertikální“ mezi venkovem a městem, druhý „horizontální“ mezi bohatstvím a chudobou, jak na venkově, tak ve městě. Tato polarizovaná společnost, v níž Karel Marx rozeznával jen buržoazii a proletariát, však podle výsledků Dupâquierovy ankety byla v rámci velikých skupin pestřejší, než se až dosud francouzští historikové domnívali. A právě v otázce vzniku nových profesí či jejich dědění v rodinách, především ve městech, našel Dupâquier zcela odlišnou situaci, než jakou podle obecného mínění francouzské historiografie čekal.⁴

Autoři českého nástinu bohužel nevládli takovými prostředky, jaké i v nedokončené podobě poskytovala Dupâquierova anketa. Neměli ani možnost se s ní seznámit, protože i v samotné Francii ji historikové příliš nevyužívají. Teprve po skončení výzkumu k nástinu začaly v českých překladech vycházet práce ze sociálních dějin 19. století, které však většinou řeší spíše otázku společenského uplatnění jednotlivých vrstev.⁵ Po stránce metody se od českého nástinu nijak zvláště neliší. Jsou snad pečlivější v odkazech na literaturu než nástin, což jim dovoluje lépe rozlišit, jak autor k svým názorům došel. U nástinu často snaha po odhalování obecných tendencí sociálního vývoje vede autory k obecným soudům, které

3 JACQUES DUPÂQUIER, DENIS KESSLER, *La société française au XIXe siècle. Tradition, transition, transformations*, Paris 1992.

4 J. DUPÂQUIER, D. KESSLER, *La société française au XIXe siècle. Tradition, transition, transformations*, s. 177-178.

5 CHRISTOPHE CHARLE, *Intelektuálové v Evropě v 19. století. Historickosrovnávací esej s novým původním doslovem autora*, Praha 2004.

pro odborníky nejsou nikterak nové a pro laického čtenáře zase příliš obecné a málo originální. Je ale třeba říci, že snad jediným případem, kdy se tzv. laická veřejnost nadchla líčením moderních sociálních dějin své země, je případ knihy Petera Lasletta nejprve v mateřské zemi Anglii, kde vyšla v 60. letech, a později v Německu a v Rakousku, když byla po třidvaceti letech vydána v německém překladu.⁶ Laslettovo dílo je i u nás známo, spíše však jako dílo spoluzakladatele tzv. Cambridgeské skupiny historické sociologie a autora prací o dějinách struktur evropské rodiny. Jeho kniha, která původně vyšla pod názvem *The World We Have Lost*, je sestavena z látky přednášené v anglickém rozhlase za velkého zájmu veřejnosti. Laslett, který byl spíše sociolog a demograf než historik, sledoval dějiny anglické společnosti před i po industrializaci a kladl si při tom mnohé otázky, jimž podobné i autorům českého nástinu přišly na mysl. Ti na ně ale odpovídali většinou způsobem až dosud v české historiografii obvyklým, i když třeba prameny nedoložitelným. Například na s. 424 se v nástinu tvrdí, že vedoucí složkou „dolních“ vrstev české společnosti ve druhé polovině 19. století bylo průmyslové dělnictvo. Laslett naproti tomu klade anglickým historikům neočekávané otázky. Například proč říkají anglické revoluci v 17. století buržoazní, když tehdy žádná taková samostatná společenská třída v Anglii neexistovala. Nebo jak vysvětlit, že na konci panování královny Viktorie, která zemřela roku 1901 uprostřed rozkvětu hospodářského života Anglie, na každých pět obyvatel Londýna připadal jeden pohřeb člověka bez majetku a bez rodiny, organizovaný nějakou dobročinnou chudinskou institucí.

V případě českého nástinu jeho autoři nekladou otázky ostatním historikům, nýbrž sami sobě. A seč jsou schopni, snaží se na ně odpovídat. Při obsažnosti zpracované látky si ale musí občas vypomáhat stereotypními odpověďmi, ostatně jako to dělávali mnozí čeští historikové před nimi, když narazili na problematiku dějin společnosti. Kdybychom chtěli na nástin v té formě, jak byl odborníkům předložen, napsat klasickou odbornou recenzi, obávám se, že bychom museli napsat celou další knihu. Totiž vzhledem k často užívaným obecným tvrzením v nástinu jsme při četbě lákání neustále se tázat, za jakých okolností to nebo ono tvrzení platí a za jakých nikoli. Nicméně je nesporné, že autoři svou práci pečlivě promýšleli, co do užitých pramenů i co do metod. Zamysleli se však i nad tím, jaký celkový dojem o společnosti v českých zemích od konce 18. do počátku 20. století si čtenář odnesl, když si ji přečetl? Nebude mu připadat, že podle nástinu se za sto let v českých zemích sociální poměry příliš nezměnily? Že sice bylo nastavěno mnoho továren, železnic, městských čtvrtí, ale stále zde zůstaly jakési „dolní“ vrst-

vy, které z toho moc neměly? Že si „střední stav“ možná polepšil, ale vzhledem k tomu, že pozice „horních“ vrstev se celkem nezměnila, zůstal i nadále pouze středním stavem? Ve srovnání s poněkud fádními dojmy čtenářů v českých zemích z četby podobných prací o sociálních dějinách se zdá, že pozornost zmíněných francouzských či anglických čtenářů je excitována s větší rafinovaností. Jakoby historikům českých sociálních dějin 19. století šlo jen o to, aby dokázali, že ani pokusy o politické reformy v habsburské monarchii, ani průmyslová revoluce v 19. století nezpůsobily zásadní převrat jak v životě mas, tak v životě elit. Západní historikové se naopak domnívají, že objevili právě v 19. století novou dynamiku procesu chudnutí a bohatnutí, která se významným způsobem podílela na vzniku nových center politického vlivu a moci, jak na Západě, tak například ve střední Evropě.

Protože autoři českého nástinu nepokládají své dílo za definitivní, je možné, že se napříště pokusí srovnat své výzkumy s výsledky zahraničními. I český čtenář by podle mého názoru rád přijal, kdyby slyšel názor autorů nástinu, zda považují sociální i profesní vývoj obyvatelstva českých zemí v 19. století za stejně dynamický, co do změn ve vzdělání i dovednostech, a stejně polarizovaný co do centralizace bohatství a chudoby jako v klasických zemích západoevropské buržoazie a proletariátu. Odborné i laické české publikum by však přijalo se stejným zájmem, kdyby se názor autorů nástinu klonil spíše k tomu, že sociální vývoj českých zemí byl v 19. století méně kontrastní než v západoevropských zemích, a že tedy existoval jakýsi specifický středoevropský způsob, jak se vyrovnat s důsledky vzniku průmyslové společnosti bez velkých politických otřesů. Ke kterému z těchto názorů se autoři nástinu hlásí, nebo zda mají nějaký jiný, nelze ze současné formy jejich díla rozeznat. Možná, že právě tento prozatímní nedostatek srovnání s jinými možnostmi syntézy, než jaký nabízí *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, měli jeho autoři na mysli, když na konci první kapitoly nabídli jeho text jako diskusní materiál (s. 30).

Paola Horská

6 PETER LASLETT, *Verlorene Lebenswelten. Geschichte der vorindustriellen Gesellschaft*, Wien-Köln-Graz 1988.